

FEMINISME OG NYLIBERALISME

De fleste norske kvinner mener seg likestilte. Feminister ser det ikke slik. Selv om familiemønstrene er radikalt endret, er muligheter, lønn og omsorgsoppgaver ikke jevnt fordelt. I dette nesten likestilte landet er det politisk korrekt å være for likestilling og ganske kult å være feminist. Men det stilles også spørsmålsteget ved resultatene av den feministiske politikken. Kritikken kommer fra venstresiden og den kommer i takt med at nyliberalistisk politikk strammer sitt grep om folks hverdag.

Blant de som har fremmet slik kritikk, er den amerikanske feministen, professor i politisk filosofi, Nancy Fraser.¹ Hun hevder at den i sin tid venstreradikale kvinnebevegelsen mer eller mindre ubevisst har støttet opp under markedskononomiens fremmarsj, og at dette gjelder i hele den vestlige verden.² Riktignok tar hun forbehold når det gjelder Norge, som både har oljepenger og en sterk statsfeminisme, men hennes analyser gir innsikt og er tankevekkende.³ Spørsmålet trenger seg på også her. Linn Stalsberg har formulert det slik: «Bidrar feminismen, tross gode intensjoner, til en markedskononomi som verken er bra for medkvinner, menn eller barn, eller for jorden?»⁴

Begge omtaler feminismen og kvinnebevegelsen i bestemt form og begge tar utgangspunkt i den såkalte 70-tallsfeminismen. Tidligere tiders kvinnekamp vektlegges ikke. Antakelig derfor oppfattes den venstreradikale feminismen som den egentlige feminismen.

På den andre siden later det til å være en utbredt holdning at feminismen er klasseoverskridende, at alle kvinner grunnleggende har en felles kamp å føre. Det gjenspeiles i uttrykk som «søstersolidaritet» og som at 8. marskomiteer er åpne for alle kvinner. Den venstreradikale kvinnebevegelsen har i alle fall ikke prioritert kritikk av det kapitalistiske systemet de siste 30 årene, men derimot saker som har fått tilslutning fra svært ulike politiske leire.⁵ Tendensen ser ut til å være den samme i hele den vestlige verden.

Hvorfor ble det slik? Kanskje har forestillingen om felles kvinneinteresser skygget for andre og motstridende interesser. Kanskje har det relativt egalitære Norge, eller Norden, gjort klassekampen mindre påtrengende. Men ettersom samme bekymring for feminismens politiske retning gjør seg gjeldene også andre steder i den vestlige verden, er det neppe hele forklaringen.

I denne artikkelen vil jeg argumentere mot forståelsen av én feminisme og for at forestillingen om felles kamp i det minste er tids- og stedsbestemt. Det

gis et tilbakeblikk på norsk kvinnehistorie og deler av den politiske utviklingen fram til 1970, for deretter å belyse utviklingstrekk som 70-tallsfeministene ikke så komme. I den forbindelse løftes den nordiske velferdsstatsmodellen fram som helt essensiell for en effektiv likestillingspolitikk. Frasers analyser og sider av den venstreradikale kvinnebevegelsen drøftes. Hensikten er å forstå hvorfor og hvordan feminisme og nyliberalisme har fått gjennomslag side om side – eller snarere som symbiose.

Jeg vil påstå at den venstreradikale kvinnebevegelsen mister sitt frigjørende potensial når den forsømmer kritikken av den kapitalistiske økonomien. Slik jeg ser det, kan reell kvinnefrigjøring, eller likestilling for kvinner flest, ikke kombineres med økonomisk liberalisme. Avslutningsvis skisseres hva som kunne være venstresidens feministiske agenda i dag.

Historisk tilbakeblikk

Hovedperspektivet i dette avsnittet er det historiske forholdet mellom arbeiderbevegelsens kvinnebevegelse og de borgerlige feministene.⁶ Feminismens historie i Norge, kan deles i tre perioder.⁷ Den første er *Kvinnesakens tid*, cirka 1850 -1920, *Husmortida* cirka 1920 – 1970, og perioden fra cirka 1970 til cirka 2000, som jeg har kalt *Rødstrømper og Statsfeminister*.⁸ Det er først i denne siste perioden at skillelinjene mellom borgerlige og sosialistiske feminister blir utydelige.

Feministisk filosofi

De første helhetlige feministiske skriftene var inspirert av den franske revolusjonen. Franske Marie Gouze (1748–1793), bedre kjent som «Olympe de Gouges», forfattet og publiserte *Deklarasjon om kvinnenes rettigheter* i 1791 etter mønster av revolusjonens menneskerettighetserklæring. Britiske Mary Wollstonecrafts (1759–97) *A Vindication of the Rights of Woman (Et forsvar for kvinnens rettigheter)* fra 1792 var et krast oppgjør med Rousseaus mangel på respekt for kvinnekjønn.

Det er likevel rimelig å si at feministisk ideologi i all hovedsak ble formulert på 1800-tallet innenfor høyst ulike og filosofiske og politiske retninger. På det ene siden en liberal feminisme, med John Stuart Mill som den mest kjente, på den andre siden marxistisk feminisme, først formulert av Friedrich Engels. John Stuart Mill (1806–1873) utga i 1869 *Kvinneundertrykkelsen (The subjection of Women)*. Verket ble til i samarbeid med Harriet Taylor (1807–1858) som i 1851 utga *Enfranchisement of Women*. Mills likestillingsprosjekt var preget av klassiske liberalistiske ideer. For ham var likestilling ensbetydende med fravær av diskriminerende lover. Han hevdet i henhold til liberalistisk lykke- og nyttefilosofi at samfunnets totale «nytte» ikke kunne optimaliseres uten at også kvinnene var lykkelige, men han var overbevist om at kvinnene var lykkeligst i hjemmet. Mill og Taylor var

uenige om kvinners plass i yrkes- og samfunnslivet. I motsetning til Taylor mente Mill at både jobb og politikk burde forbeholdes ugifte kvinner,⁹ men stemmerett for kvinner var en hovedsak for dem begge.

I siste halvdel av 1800-tallet ble den økonomiske liberalismen utfordret av nye ideer. Karl Marx og kommunistene fryktet ikke statlig styring som liberalistene, men mente tvert om at staten var et redskap for så vel frigjøring som undertrykking – alt etter hvilke samfunnsklasser som hadde makten.

Kvinnefrigjøring ble derfor en naturlig del av den teoretiske marxismen, diskutert og utdypet av mange, som August Bebel (1840–1913), Clara Zetkin (1857–1933) og Aleksandra Kollontaj (1872–1952). Som for Engels hang kommunisme og kvinnefrigjøring uløselig sammen for dem. Zetkin formulerte dobbelttesen «Ingen kvinnefrigjøring uten sosialisme – ingen sosialisme uten kvinnefrigjøring.» De understreket alle viktigheten av økonomisk selvstendighet og yrkesdeltakelse. Kollontaj insisterte dessuten på sammenhengen mellom kvinnefrigjøring og kvinners stilling i ekteskapet. Hun så kollektiviseringen av husarbeidet som en kime til friere seksual- og kjærlighetsliv, slik at kvinnen kunne frigjøres fra slavebindingen til en mann. Få kommunister fulgte hennes krasse fordømmelse av den borgerlige familien. Hennes analyser inspirerte derimot 70-tallsfeminismen.

Tross bevisstheten om at kvinneundertrykking forekom i alle samfunnslag om enn på ulike måter, advarte kommunistene, også de kvinnelige, mot lefling med den borgerlige kvinnebevegelsen.¹⁰ Kvinnene måtte ikke la seg rive med i kjønnskamp, klassekampen var viktigere. Det fikk betydning for holdningene i den organiserte arbeiderbevegelsen i Norge. For den liberale feminismen fikk Mills syn på kvinners yrkesarbeid større gjennomslag enn Taylors, mens kommunistenes vektlegging av kvinners økonomiske uavhengighet gjennom yrkesdeltakelse, ikke appellerte til kvinner i arbeiderklassen i særlig grad slik lønns-, arbeids- og levekårene var på den tiden.

Kvinnesakspionerene

Vi regner at norske kvinners kamp for likestilling begynte med Camilla Collet og hennes roman *Amtmannens døtre* som utkom i 1854. Collett selv var ikke særlig opptatt av kvinners formelle rettigheter, eller mangel på slike. Hun var overbevist om at kvinne måtte frigjøre seg selv mentalt om de skulle ha håp om likestilling. Men romanen tok opp problemene som noen år senere preget Norsk Kvinnesaksforenings kamp for lovendringer.

Norsk Kvinnesaksforening ble stiftet i 1884. Foreningen organiserte borgerlige kvinner, i all hovedsak kvinner med tilhørighet til partiet Venstre, som ble stiftet omtrent samtidig. Den kanskje viktigste grunnen til opprettelsen av kvinnesaksforeningen i 1884 var behovet for videreutdanning og passende lønnet arbeid for ugifte, dannede kvinner. De var det blitt ganske mange av, blant annet på grunn av kvinneoverskudd i befolkningen, særlig i byene. Her var ugifte kvinner i de borgerlige miljøene blitt en økonomisk

byrde for familiene. I byhusholdninger og i embetsfamilier på landet kunne de ugifte kvinnene ikke bidra med sitt arbeid slik de kunne på en bondegård. Gutter og jenter fikk ulik opplæring og kvinner var utelukket fra høyere utdanning. Borgerskapets kvinner var dermed utelukket fra arbeid som svarte til deres stand. Krav om utdanning og arbeid kunne derfor støttes av mange innflytelsesrike menn, men var irrelevant for arbeiderkvinnene.¹¹ De hadde mer enn nok lønnet arbeid, regnet i timer, og utdanning hadde de ikke råd til, verken for sønner eller døtre.

Kvinnesakskvinnene kjempet også for status som myndig, for medbestemmelse i ekteskapet og rett til særreie.¹² De borgerlige kvinnene fant det urettferdig at mannen alene skulle bestemme over deres felles økonomi og endog midler hun brakte inn i boet. Slike problem ble påtrengende i denne perioden fordi liberalisering av den økonomiske lovgivningen ga muligheter for investeringer i ofte risikofylte prosjekter. En arbeiderkone kunne nok også ønske seg bedre kontroll med mannens økonomiske disposisjoner, men hvilken lov kunne hjelpe henne hvis mannen drakk opp lønna før han kom hjem? At voksne kvinner, enker unntatt, ikke hadde full råderett over penger de tjente selv, krevde de borgerlige kvinnene også slutt på. Det kunne gjelde ugifte kvinner, som ifølge loven måtte ha en verge, eller det kunne gjelde noen ganske få gifte kvinner, fortrinnsvis barnløse. Kanskje var det mest et prinsipielt spørsmål? Uansett var det lite interessant for en arbeiderkvinne. Det hun selv tjente, gikk med til familiens daglige opphold. Ingen protesterte på det, og de innkjøp hun gjorde, krevde ingen underskrifter.

Den liberale konteksten

De borgerlige kvinnes likestillingsprosjekt falt naturlig inn i det liberale Venstre – i motsetning til det konservative Høyre. Venstre framstod som moderne, fremtidsrettet og rettferdighetssøkende. Kjernen i den liberale ideologien var (og er) individuell frihet og alle menneskers likeverd. Det ideologiske grunnlaget var lagt av filosofer som John Locke (1632-1704) og Adam Smith (1723-1790). Liberalismens grunntanker ble altså utformet før industrialiseringen, som motstykke til eneveldets privilegiesamfunn. Etter to-tre hundre år med sterk statlig styring under eneveldet, var tiden kommet for å redusere statens makt. Næringsprivilegier og forskjellsbehandling ble i stor grad avvirket i løpet av 1800-tallet. Da Venstre ble til i opposisjon mot konservatismen i Norge i siste halvdel av 1800-tallet, var industrialiseringsprosessen i gang og økonomisk liberalisme hadde vist sin utilstrekkelighet i form av store fattigdomsproblemer og elendige arbeidsforhold.

Av de endrede samfunnsforholdene vokste arbeiderbevegelsen fram, tuftet på en ideologi som utfordret den private eiendomsretten og hevdet at borgerskapets rikdommer skyldtes utbytting av arbeidsfolk. Samfunnets egentlige verdiskapere var arbeiderklassen, som derfor måtte ta makta. I et slikt lys må også Venstre og utviklingen av en mer human liberalisme forstås.

Sosialliberalerne var ikke bare en progressiv kraft, men også en samfunnsbevarende motvekt til den framvoksende arbeiderbevegelsen. Mer enn noen andre stod Johan Castberg og Arbeiderdemokratene for en slik reformering av Venstres politikk.¹³

Stemmerettskampen

Motsetningene mellom kvinnesakskvinnene og arbeiderkvinnene viste seg i sak etter sak. Stemmerettskampen samlet kvinnene til slutt, om ikke organisatorisk, så i sak. Da mennene fikk allmenn stemmerett i 1898, hadde kvinnesakskvinnene kjempet uten arbeiderkvinnenes støtte, for kvinnestemmerett i nesten 15 år, uten resultater. Kvinnestemmerettsforeningen, som var stiftet og driftet av de borgerlige kvinnesakskvinnene, krevde lik stemmerett for kvinner og menn. Men det ville ikke gitt veldig mange kvinner stemmerett. Stemmeretten var begrenset til innehavere av eiendom og/eller embeter – etter hvert til skatteevne. Arbeiderkvinnenes håp om en bedre framtid lå ikke i noen få borgerlige kvinnestemmer. Den lå i *allmenn* stemmerett. Framfor urettferdige stemmerettsregler også for kvinner, prioriterte arbeiderkvinnene allmenn stemmerett for menn. For å demme opp mot den gryende arbeiderbevegelsen, kunne kvinnesakskvinnenes stemmerettskrav på lik linje med menns derimot komme godt med for de borgerlige partiene.

Først da (tilnærmet) alle menn hadde fått stemmerett, engasjerte arbeiderkvinnene seg med stor styrke i kampen for kvinnelig stemmerett. De kunne nå gjøre kvinnesakskvinnenes gamle krav til sitt: stemmerett for kvinner på samme vilkår som menn. Om arbeiderbevegelsen var ambivalent til likestilling mellom kjønnene, hadde de nå alt å vinne på allmenn stemmerett også for kvinner. I kvinnesakskretser derimot stod kravet om stemmerett for alle kvinner ikke like sterkt. Naturligvis var de borgerlige kvinnene og arbeiderkvinnene stort sett uenige om hva stemmeretten skulle brukes til. Arbeiderkvinnene var opptatt av levekår og velferd. De ville ha bedre bolig, mindre slitsomt og mindre helsefarlig arbeid, kortere arbeidstid, høyre lønn – ikke minst for menn, slik at gifte mødre kunne ta seg av barna. Det stod ikke på Kvinnesakens agenda. Arbeiderkvinnene kunne nok ønske seg bedre utdanningsmuligheter – for alle sine barn – men kvinnesakskvinnenes krav om adgang til universitetet, var de neppe opptatt av.

Seksualmoral og mødrehygiene

Mange av disse motsetningene virker rimelige og begripelige, men noen konfliktlinjer kan virke overraskende i ettertid. Man kunne for eksempel tenke seg at uenigheter om retten til selvbestemt abort og prevensjon gikk på kryss og tvers av klasseskiller. Ville ikke fødselskontroll være i alle kvinners interesse? Kvinnesakskvinnene så det ikke slik, de motarbeidet lenge rett til både selvbestemt abort og prevensjon. I 1880-åra ble det gjort forsøk på seksualopplysning.¹⁴ Mens tidligere tiders ekteskapsforberedende

opplysningsbøker kunne handle om seksuallivets finesser og gleder, handlet dette om prevensjon.¹⁵ Dessverre falt prosjektet i tid sammen med en heftig sedelighetsdebatt – «Den store nordiske krig om seksualmoralen».¹⁶ Striden handlet om utenomekteskapelig sex i alle former, der kvinnesakskvinnene havnet på moralistenes side. Bohemene var stort sett de eneste som argumenterte for bruk av prevensjon – og dem var det ikke så mange som ville identifiseres seg med. Moralistene vant fram. I 1891 ble opplysning om svangerskapsforebyggende midler forbudt. *Det* gikk mest ut over arbeiderkvinnene.

Historiens mange forsøk på å styre folks seksuelle aktiviteter har sjeldent lyktes – heller ikke denne gangen. Det ble ikke færre uønskede svangerskap, kanskje tvert om. I hvert fall ble fremprovoserte svangerskapsavbrudd et økende problem. Det var ikke bare ulovlig, det var livsfarlig. Av og til havnet unge jenter på sykehus etter å ha vært hos en kvakksalver eller klok kone med strikkepinner. Ofte kunne ikke sykehuset redde kvinnens liv. Det fikk godseierfruen Katti Anker Møller til å reagere. I 1913 skrev hun i et innlegg i avisa Socialdemokraten, der hun krevde avkriminalisering av abort. «Grundlaget for al frihet maa være rådighet over egen krop og hvad i den er», hevdet hun og gjorde det dermed klart at det handlet om kvinnesak. Kvinnesakskvinnene lot seg ikke påvirke. Noen resultater av sitt engasjement for selvbestemt abort fikk Katti Anker Møller ikke oppleve. Hun var langt forut for sin tid. Men det fantes andre måter å støtte kvinner som var «kommet i uløkk» på, og barna som var resultat av utenomekteskapelige forbindelser. Hun skal ha mye, antakelig det meste, av æren for de Castbergske barne-lovene som ble vedtatt i 1915 mot Høyres og deler av Venstres stemmer.

Lovene likestilte barn født i og utenfor ekteskap. Alle barn fikk rett til å bære fars navn og arve ham på lik linje med «ektefødte» barn. I tillegg ble fars økonomiske forpliktelser overfor «uekte» barn skjerpet. Man kunne tro at slike konsekvenser ville virke avskrekkende på menn og dermed i tråd med også kvinnesakskvinnenes ønsker. I stedet ble lovforslagene av mange oppfattet som en trussel mot familien og legitimering av utenomekteskapelige forbindelser. Kvinnesaksforeningen tok ikke stilling, holdningene blant kvinnesakskvinnene var delte. Å hindre eller regulere svangerskapene er jo å foretrekke framfor abort. Det neste Katti Anker Møller ga seg i kast med, var Mødrehygienekontorene. Det første ble etablert i Kristiania i 1924. Her ble det gitt veiledning og solgt prevensjonsmidler og babyutstyr. Kirken og de konservative var i harnisk. Igjen var det arbeiderbevegelsen Katti lente seg på, kvinnesakskvinnene var skeptiske. Hvorfor?

På 1920-tallet bidro de færreste barn utenfor jordbruket til familiens økonomi, de var snarere blitt en økonomisk byrde. Behovet for barnebegrensning og prevensjon kunne synes nokså uavhengig av klasse og sosial stand. Men i øvre og midlere lag av befolkningen var barneflokkene allerede fra rundt århundreskiftet blitt vesentlig mindre. Selv om det nok i noen grad

skyldtes tilgang til prevensjonsmidler, kunne middelklassefruer også utrykke bekymring for hvordan de skulle avvise ektemennenes seksuelle tilnærmelser uten å vise til fare for svangerskap. Fødslene truet i stadig mindre grad deres liv og helse, og økonomien kunne tåle noen flere barn enn de kanskje ønsket. Prevensjon var forbundet med frivolitet og utenomekteskapelige forbindelser, mens Bjørnsøns hanskemoral, som krevde seksuell dydighet av både menn og kvinner, fortsatt stod høyt i kurs i kvinnesakskretser. I arbeiderklassen var situasjonen en annen. Giftede arbeiderkoner, som allerede hadde flere barn, utgjorde den største klientgruppen på mødrehygienekontorene.

Uoverkommelige motsetninger?

Som vi ser, arbeiderkvinnene hadde ikke mye bruk for Kvinnesaksforeningen. Motsetningene mellom arbeiderbevegelsens kvinner og de borgerlige var sterke og langvarige og viste seg i flere andre spørsmål også. For eksempel når det kom til forbud mot nattarbeid for kvinner. Kvinnesakskvinnene så på forslaget som diskriminerende, arbeiderbevegelsen så på det som et første skritt mot normalarbeidsdag. Arbeiderkvinnene hadde lange arbeidsdager. Mellom 10 og 14 timer var vanlig i industrien. Pause midt på dagen ga gjerne kvinnene anledning til å fare hjem og sørge for litt mat til familien. Men om kvelden kunne kvinnene pålegges overtid. Etter klokken åtte var det nattarbeid. Forbud mot nattarbeid ville i det minste gi kvinnene fri til å gå hjem da.¹⁷

Kvinnesakskvinnene fikk stoppet forslaget gang på gang – i 1909 og 1915. Så sent som i 1936 ble forslaget nedstemt i Stortinget. Norge og Danmark var da de eneste landene i den vestlige verden som ikke hadde kjønnsdefinerte regler for nattarbeid. Ikke engang kravet om likelønn samlet kvinnene på tvers av klasseskillene: Arbeiderkvinnene antok nok med rette at lave lønninger sikret dem arbeid. Kvinnene tjente normalt halv mannlønn, fordi man ikke regnet at de hadde forsørgeransvar.¹⁸ De ville gjerne slippe det tunge lønnsarbeidet og passe barn og stelle hjem i stedet, hvis det kunne la seg gjøre. Derfor støttet de prinsippet om forsørgerlønn for menn.

Rødstrømpene tar styringa

Slike motsetninger satte dype og varige spor. Kvinnesakspionere var borgerlige velstående kvinner – blåstrømper. De fleste tilhørte datidens øvre middelklasse. Så hvordan kunne det ha seg at 70-tallsfeminismen ble rød?

Det skjedde gradvis. Utover på 20- og 30-tallet ble de saklige motsetningene mindre. Med økonomiske nedgangstider, ny kunnskap, ny teknologi, konsolidering av nye bo- og familiestrukturer i kjernefamilienes tegn, og mange formelle rettigheter på plass, ble interessen vendt mot husmødrene i alle sosiale lag. Kvinnesaksforeningen var blant dem som drev husmorskoler. Skolering av husmødrene, gjerne omtalt som profesjonalisering av husmor-

yrket, kunne forstås som en oppvurdering av kvinnes ulønnede arbeid, men var samtidig en sentral del av arbeidet for bedre folkehelse.

Det som endret bildet fullstendig, var den sosiale og økonomiske utjamninga etter andre verdenskrig. På 50- og 60-tallet kunne mange familier leve på én inntekt. Vi fikk en ny type husmødre som bodde i relativt små lettstelte hus og leiligheter, hvor de stod for alt husarbeidet selv. Tekniske nyvinninger lettet og reduserte arbeidet i betydelig grad. På kjøkkenet tok ferdigmat og halvfabrikata stadig større plass. I klesskapet hang fabrikksydde klær. Og ikke minst: Velferdsstaten sørget for at mye av omsorgsarbeidet var løftet ut av familien. Det ble tid til overs. Kvinner som tradisjonelt sognet til arbeiderklassen, befant seg plutselig i en situasjon som kan sammenliknes med den de tidlige kvinnesaksjonere var i. De hadde fått den velstanden og velferden som skulle til for at krav om likestilling mellom kjønnene følte relevant. Behov for selvrealisering og aktiviteter utenfor hjemmet meldte seg.

70-tallsfeminismen som bevegelse var rød, men ikke «industriarbeider-rød», den var snarere «akademiker-rød». «Solidaritets-rød» er et mer sympatisk uttrykk. Poenget er at aktivistenes sosialistiske holdninger ikke primært skyldtes egen nød. Som på slutten av 1800-tallet bestod feminismens fortropper av kvinner med god ballast i form av økonomi og kunnskap. Men denne gangen hadde de ikke arbeiderklassens kvinner mot seg. Langt flere kvinner hadde interesse av de forandringer denne kvinnebevegelsen krevde.

Det som ofte ble omtalt som «den nye kvinnebevegelsen», var først og fremst ny i arbeidsmåter og i det at den var klart venstreorientert.¹⁹ De konkrete kravene bevegelsen stilte, var derimot ikke nye. Det handlet om retten til selvbestemt abort, seksualopplysning, barnehager, likelønn, innpass i alle yrker, kvinnerepresentasjon i alle samfunnsledd, deling av hus- og omsorgsarbeid og tilrettelegging for barn i det offentlige rom. Slike krav kunne få tilslutning langt utenfor venstreradikale miljøer.

«Hälften ut av alla som finns....»

Så sent som i 1974 kunne man i *Arbeiderkvinnen*, organ for Det norske Arbeiderpartis kvinnebevegelse, lese skepsis til feminisme som et borgerlig fenomen. Men tidene hadde forandret seg. I arbeiderbevegelsens rekke jobbet mange kvinner aktivt for likestilling. Gro Harlem Brundtland var en av dem. Hun var gift, hadde barn og hadde åpenbart ingen ambisjoner om å tilbringe resten av livet som hjemmевærende husmor. Bak all viraken den nye kvinnebevegelsen skapte, arbeidet Kvinnesaksforeningen videre med medlemmer fra et større politisk spekter enn før. Kvinnesaksforeningens leder, Kari Skjønnsbergs artikler ble publisert i Arbeiderbladet.²⁰ Norske kvinneliv var ikke så forskjellige som de hadde vært og kvinnes krav i ulike organisasjoner var heller ikke så forskjellige. Og i forlengelse av den sosiale utjamninga etter annen verdenskrig, kunne sosialpsykologen Berit Ås

identifisere en særskilt kvinnekultur. Basert på felles erfaringer, som ikke deltes av menn, hadde kvinner andre interesser, prioriteringer og forståelsesmåter enn menn, hevdet hun. En slik viktig erfaring var den av ulønnet arbeid – husmorrollen.²¹ Det kjønnsfellesskapet de fleste av oss på et eller annet vis stadig føler, hadde fått en tidsriktig, vitenskapelig forklaring. Det ga en viss mening å snakke om alle kvinners felles kamp. Men dette fellesskapet var langt på vei en teoretisk konstruksjon. Selv husmødrene levde ganske ulike liv. I dag er kvinnenenes erfaringer langt mer differensierte. Likevel snakkes det fortsatt om *kvinnebevegelsens* krav og holdninger. *Kvinnebevegelsen* i bestemt form entall roses og kritiseres.

Den feministiske arven

I artikkelen «How feminism became capitalism's handmaiden – and how to reclaim it» omtaler Fraser 70-tallsfeministene og deres arvtakere. Hun oppfatter bevegelsen som venstreradikal, og later til å plassere arvtakerne på venstresida. Overført til norske forhold burde en nok stilt spørsmålet om alle som påberoper seg arven, gjør det med rette.²² Men hva med de feministene i sosialistiske og venstreradikale organisasjoner her i Norge? Det kommer jeg tilbake til. La oss først se litt mer på den feministiske arven.

Fraser framholder at arven etter 70-tallsfeministene er dobbel.²³ På den ene side kvinnefrigjøring gjennom nærdemokrati, solidaritet og sosial utjamning, på den andre større individuell frihet, forstått som autonomi og valgfrihet, og kvinners muligheter til lederskap og karriere på linje med menn.²⁴ Fraser hevder at denne tosidigheten peker fram mot to mulige og ulike utviklinger – grovt sagt, liberalistisk versus sosialistisk. Det kan også hevdes at denne motsetningen har røtter i to ulike former for feminisme og tidligere klassesetninger. For 70-tallsfeministene var motsetningene åpenbart overkommelige. Mangfoldet var en del av bevegelsens styrke. I virkeligheten var nok ståstedene og ideologiene mer komplekse og sammensatt enn Frasers dualisme antyder, men Fraser peker på noe vesentlig.

Vi må huske at 70-tallsopprøret – også kvinneopprøret – rettet seg mot det kapitalistiske samfunnssystemet, slik de kjente det. I den vestlige verden var det den statsorganiserte kapitalismen som dominerte.²⁵ I Norge rettet kritikken seg ikke minst mot det statsbærende Arbeiderpartiet. Oppgjøret med kirke, konsumsamfunn og fremmedgjøring var i betydelig grad også et opprør mot konformitet, ensretting og formynderi, som var vesentlige momenter i høyresidens kritikk av den sosialdemokratiske orden. Dermed fløt samfunnskritikk fra høyre og venstre sammen i den mangfoldige bevegelsen 70-tallsfeministene utgjorde. Kvinner som betrakter seg selv som feministe – *hard core* eller bare sånn passe – har og har hatt, svært ulike holdninger både til såkalte kvinnespørsmål og til samfunnsspørsmål for øvrig. Det avspeiles i ulike feministiske retninger.

Feminisme, likestilling og kvinnefrigjøring

Anne-Hilde Nagel har vist hvordan interessekonfliktene har nedfelt seg i ulike feministiske ideologier gjennom hele kvinnesakens historie. Et hovedskille går mellom sosialister og borgerlige. Hun betegner retningene som henholdsvis velferdsfeminisme og likerettsfeminisme.²⁶ Mens de borgerlige kjempet for like rettigheter, kjempet arbeiderkvinnene for bedre levekår, slik jeg har skissert ovenfor.

Feminisme som samlebegrep er klasseløst. Det avspeiles i definisjonene. I *Store Norske Leksikon* heter det om feminisme: «et system av ideer om hva kvinnelighet/femininitet er, om hvordan seksualitet definerer kjønnsidentitet, og om hvordan dette endres.»²⁷ *Danske leksikon.org* er lettere å begripe: «Feminismen er betegnelsen for oprøret mod samfundets diskriminering og nedvurdering af kvinderne.» *Pax leksikon* gir en rimelig definisjon: «Feminisme er en fellesbetegnelse for flere retninger innen kvinnebevegelsen. Disse retningene er innbyrdes forskjellige, men de har det til felles at de forsøker å klargjøre og analysere hvordan kvinner blir undertrykt, samtidig som de bekjemper kvinneundertrykkinga.» Hva er da en feminist? Torild Skard har definert slik: «*feminist* – kvinnesaksforkjemper. En som erkjenner at kvinner er undertrykt på grunn av sitt kjønn og arbeider for å bedre kvinnes stilling».²⁸ Litt enklere kan vi si: *En feminist er en som i ord og handling prøver å bekjempe kvinne-diskriminering.*

Alle definisjonene er brede og rommer i prinsippet både likerettsfeminisme og ulike former for velferdsfeminisme. De brede definisjonene rommer også ulike syn på den ideelle kvinnerollen. Begrepet *livmorsfeminister* betegner den delen av den moderne kvinnebevegelsen som nektet å etterstrebe mannlig livsstil, men som derimot ville skape respekt for kvinners særlige naturgitte egenskaper.²⁹ Synsmåtene kan spores tilbake til en retning i den tidlige borgerlige kvinnebevegelsen som stod særlig sterkt i Tyskland, de såkalte *sosialfeministene*.³⁰ Etter de siste tiårs fokus på like rettigheter og like plikter for menn og kvinner, ser vi nå fornyet interesse for kjønnskomplementær arbeidsdeling i hjemmene. Travle hverdager for yrkesaktive foreldre har fått noen til å sette spørsmålsteget ved hvor kvinnefrigjørende toforsørgerfamilien egentlig er.³¹ De omtales gjerne som *omsorgsfeminister*. Barnas behov vektlegges mer enn kvinnelige egenskaper, men båndene mellom mor og barn later til å være forutsatt.

Motsatsen til disse retningene kan kalles *likestillingsfeminister*, men brukes både om feminister som fremhever lik kjønnspraksis, altså at alle oppgaver i hjem og samfunn skal utføres like naturlig av menn og kvinner, og om feminister som avviser enhver rettslig forskjellsbehandling. Termen *likestilling* benyttes i mange sammenhenger, blant annet om den politikken som myndighetene fører. Ikke sjelden brukes likestilling og kvinnefrigjøring om hverandre – av feminister et godt stykke ut på venstresiden. I den forbindelse kan det være betimelig å minne om at 70-tallsfeministene

slagordsmessig sa nei til likestilling og ja til kvinnefrigjøring. Med det ville de bryte med kvinnesakskvinnenes tradisjonelle likerettsfeminisme og kjempe for velferdstiltak spesielt rettet mot kvinner, så vel som såkalt positiv diskriminering, fortrinnsvis innenfor rammene av et samfunn uten lønnsloveri og annen undertrykking.³²

Velferdsstaten

Det kvinnepolitiske opprøret på 70-tallet må ses i sammenheng med bygging av velferdsstaten. Uten den ville ansvaret for barn og gamle helt og fullt hvilt på de nærmeste slektningene, at noen tar det praktiske omsorgsarbeidet mens andre tar det økonomiske ansvaret. Det tradisjonelle familiemønsteret med mannen som hovedforsørger og kona som hovedansvarlig for hus og hjem, ville levd videre.

I det offentlige ordskiftet brukes ofte begrepet *velferdssamfunn*, et diffust uttrykk som best viser til allmenn velstand, men som kan forveksles med velferdsstatsbegrepet. *Velferdsstaten* kjennetegnes ved at velferdsgodene er skattefinansiert gjennom progressiv beskatning og dessuten basert på prinsippet om *universelle rettigheter*. For å gjøre forvirringen komplett, brukes gjerne en videre velferdsstatsdefinisjon i samfunnsfaglitteraturen. Det sies for eksempel at velferdsstaten «kjennetegnes ved bruk av statsmakt og statlige midler for å sikre reproduksjonen av arbeidskraft og trygge tilværelsen for de samfunnsmedlemmer som står utenfor arbeidsmarkedet».³³ Uppreis begrepsbruk tilslører forskjellene mellom fundamentalt ulike politiske prosjekter.

For å forstå vår historie og hva som skjer nå, må vi skille mellom politikk som ble ført i Norge og flere andre vestlige land henholdsvis før og etter andre verdenskrig. Historiker Anne-Lise Seip har kalt perioden fra cirka 1870 til ca 1945 for *sosialhjelpstatens* tid.³⁴ Det tydeliggjør forskjellene og det meningsløse i å forstå sosialliberalismen som en type velferdsstat. I sosialhjelpstaten var all statlig omsorg rettet mot *de trengende*. Fattighjelpen skulle ikke lenger bygge på veldedighet, men organiseres gjennom statsstyrte tiltak, som også skulle *forhindre* fattigdom. De som trengte hjelp, skulle *forsikres*. Sosialforsikringsordningene var obligatoriske og lovfestede. Det fungerte gjerne slik at den enkelte, det offentlige og eventuelt arbeidsgiver spleiset på innskudd/premie til forsikringen.

Med klassekompromisset etter andre verdenskrig ble sosialhjelpstaten avviklet som strategi. I stedet for «hjelp til trengende» kom *fordelingspolitikk* og *rettighetstenkning* i fokus. Det offentlige tok ansvar for *alles* velferd. Mye av velferden ble gratis og tilgjengelig for alle: skole og utdanning, helsevesen, sykehus, eldreomsorg, sykelønn, alders- og uførepensjon. Ikke alt kom på en gang, og mye var påtenkt allerede i mellomkrigstida. Store deler av omsorgsarbeidet ble sosialisert, trukket ut av familien og utført av lønnet

personale. Folketrygden sikret alle alderspensjon. Tilgang til aldershjem gjorde de gamle uavhengige av familien. Hjemmeværende gratisarbeidende kvinner var ikke lenger alene om ansvar for barn, eldre og syke. Alt dette bidro til å redusere husmorarbeidet og til å øke både velferdsstatens egen etterspørsel etter arbeidskraft i omsorgsykker, altså kvinner, og i arbeidslivet forøvrig. Slik la den sosialdemokratiske velferdsstaten forholdene til rette for likestilling og kvinnefrigjøring uten at dette hadde vært klart tilsiktet.

Opprinnelig var den norske velferdsstaten tuftet på husmorideologi og en familiepolitikk som støttet opp under eneforsørgerfamilien.³⁵ Likestilling mellom kjønnene følger ikke automatisk med velferdsstat, sosialdemokrati eller sosialisme. Men likestilling i arbeidslivet og i økonomiske saker er etter mitt skjønn en nødvendig betingelse for en hver form for *reell* likestilling utover like formelle rettigheter. Det var lett å overse for 70-tallsfeminister, som gjorde opprør mot mannsdominansen nettopp i velferdsstatens velmaktsdager, et opprør som altså i stor grad rettet seg mot den bevegelsen som hadde lagt grunnlaget for velferdsstaten. For til velferdsstatsregimet forutsetninger hører også omfattende regulering av økonomisk virksomhet – et typisk «maskulint» politikkområde til da, med støtte i en tradisjonelt mannsdominert fagbevegelse og arbeiderpartier. *Næringslivet* skulle styres med lovgivning, konsesjoner, tollpolitikk og offentlig eierskap, *arbeidslivet* ble underlagt økt offentlig kontroll. Ny arbeidervernlov avløste den gamle fabrikktilsynsloven i 1936, som igjen ble erstattet av arbeidsmiljøloven i 1977. Den omfatter i dag de fleste arbeidsforhold, men blir nå utfordret på viktige områder av liberale krefter.³⁶

Den kvinnevennlige velferdsstaten

I løpet av 1970-tallet ble forbedring av kvinnes situasjon, både i arbeidslivet og på hjemmefronten en offentlig ambisjon. Det resulterte i en rad lovfestede velferdstiltak, ikke minst for enslige mødre og fikk Helga Hernes til å lansere begrepet *statsfeminisme*. Staten, som tidligere var sett på som en del av det patriarkalske undertrykkingsapparatet, ble anerkjent som en viktig medspiller for kvinnefrigjøring. I henhold til marxistisk tankegang kunne det forstås slik at det avgjørende var hvem som hadde makt i statsapparatet og hvilke interesser det styres etter. Uten særlig syn for kvinners ulike interesser og politiske preferanser, ble kvinnerepresentasjon i styrende organer og viktige posisjoner et mål *i seg selv*, også for venstresidens feminister.

Det hadde effekt. Sammen med våre naboland, ble Norge et likestillingsforegangsland på 1980- og 90-tallet. Gjennom statlige og kommunale tiltak ble kvinner stadig mer økonomisk uavhengige og menn ble gjort medansvarlige for hus- og omsorgsarbeid. I internasjonal kjønnsforskning omkring 2010 er «den kvinnevennlige nordiske velferdsstatsmodellen» holdt fram som ideal.³⁷ Det skjedde samtidig med at nedbygging av velferdsstaten alt hadde pågått en tid gjennom konkurranseutsetting, privatisering og

kommersialisering av et vidt spekter av offentlige tjenester, uten at denne motsetningen ble kommentert særskilt.³⁸ Det er et paradoks. Hverken blant forskere, politikere eller feministaktivister lot mange til å forstå hvilken betydning selve velferdsstatsmodellen med økonomisk utjamning og universelle velferdsordninger hadde for kvinners liv og likestilling i praksis. For eksempel i Wilkinson og Picketts i bok *The Spirit Level* nevnes knapt nok omfordelingens positive virkninger i et kjønnsperspektiv, og slett ikke med hensyn til hvordan forholdet mellom menn og kvinner leveres.³⁹

Stagnasjonen i økonomien fra omkring 1978 ble startpunktet for økonomisk liberalisering også i Norge, noen år etter andre vestlige land. Skattelette og reduksjon av statens utgifter kom på de fleste partiers agenda – i seg selv et alvorlig angrep på klassekompromisset. Så kom systemendringene. Willoch-regjeringene (1981-85) avregulerte flere viktige samfunnsinstitusjoner, hvorav det kanskje mest ødeleggende var at bankene selv fikk frihet til å bestemme rentenivå og utlånsbetingelser. Gro Harlem Brundtlands såkalte «kvinneregjering» fra 1986 var det fremste uttrykket for at økt kvinnerepresentasjon i seg selv var viktig og skjellsettende «kvinnepolitikk». Men politikken hennes regjering førte fulgte opp liberaliseringspolitikken fra Willoch-regjeringene, blant annet på boligpolitikken område.

Insentiver for utvidet kapitalisme

Mens Fraser i 2013 peker på kvinnepolitiske krav som absorberes i nyliberalismen, går hun senere lenger i å forklare at kvinnebevegelsen var nødvendig for kapitalismens videre utvikling i retning av global markedsliberalisme.⁴⁰ Spørsmålet Fraser stiller seg, er om feminismen har gitt mening til nyliberalismen på samme måte som Weber mente den protestantiske etikken la grunnen for den kapitalistiske utviklingen i tidlig moderne tid.⁴¹

Veiene til fornyet, forsterket og utvidet kapitalmakt kan være mange. Naomi Klein har vist hvordan kriser utnyttes til å introdusere lover og velferdskutt og baner vei for nyliberale reformer.⁴² Linn Stalsberg antyder at «kapitalismen har gjort feminismen til sin» og «tar likestillingsideologien i bruk for å oppnå enda mer vekst til egen fordel.» Hun peker på kvinnekravet om frihet til å arbeide i stedet for kritikk av arbeidslivet og lønnsloveriet.⁴³ Luc Boltanski (sosiolog) og Eve Chiapello (sosiolog/økonom) har vist hvordan kritikk kan fanges opp og snus for å legitimere nye former for kapitalisme. De viser hvordan 68-generasjonens opprør mot hierarki og byråkrati bidro til å skape nye økonomiske strukturer, basert på nettverk og fleksibilitet, og hvordan dette ga muligheter for økt utbytte.⁴⁴ Det fremheves ikke, men vi vet at det var nyfeministene og deres likesinnede som mer enn noen andre praktiserte nettverksorganisering og flat struktur.

Umiddelbart synes slike teorier kanskje vanskelig å inkorporere i en politisk strategi. Men skal vi lære av historien, må den forstås i sin fulle

bredde. Vi må tenke nøye gjennom hvilke krav vi stiller, hvilken kamper vi bør føre, og i hvilken sammenheng. Ta for eksempel 6-timersdagen. Dersom kravet vinner fram, kan det friste en del til å ta flere jobber? Vil det i så fall bidra til prisstigning i et uregulert boligmarked? Kan det ende med at vi må jobbe enda mer – altså i flere jobber – for å kunne bo akseptabelt?

Likestilling og markedsøkonomi

I 2002 redigerte jeg en artikkelsamling med tittelen *Likestilling og global markedsøkonomi – uforenlige prosjekter?*⁴⁵ En rekke artikler, blant andre av Berit Ås og Kari Wærnes, synliggjorde at markedsliberalismen kan gagne noen kvinner, men for kvinner flest er det en dårlig idé. Vi var mange som tidlig så problemene med å kombinere god likestillingspolitikk med den konkurransebaserte markedsøkonomien. Utviklingen har ikke gjort våre bekymringer til skamme. Velferden baseres stadig mer på egenandeler og private løsninger. Det rammer kvinner mest. For eksempel tar NAV betalt for å fastsette størrelsen på barnebidrag mellom ugifte/ikke samboende foreldre, en tjeneste som tidligere var gratis. Foreldrene presses dermed til å ordne opp seg i mellom – neppe til fordel for mødrene.

I den senere tid har hverdagslivet fått større oppmerksomhet enn de enkelte velferdsytelsene. Småbarnsfamilier med to yrkesaktive foreldre opplever hverdagen som stressende. Det har fått venstreradikale feminister til å stille spørsmålstegn ved hva vi – eller 70-tallsfeministene – egentlig har oppnådd. I sin bok om «...tanker omkring den såkalte tidsklemma, om likestilling og kvinnefrigjøring og om trender i arbeidslivet»⁴⁶ viser Linn Stalsberg hvordan dagens situasjon oppleves som lite frigjørende. Retten til lønnet arbeid for kvinner er ikke bare blitt et krav. I dagens boligmarked er det blitt en hard økonomisk nødvendighet for de fleste og en forventning.

Tidsklemma, møtes på ulikt vis. Løsningene er sosialt og økonomisk betinget. Noen kjøper seg hjelp til hus- og omsorgsarbeid. I slike familier kunne man forestille seg likestilling, men arbeidstidsundersøkelser tyder på at kvinnene likevel bruker mer tid på husarbeidet enn mennene.⁴⁷ Utgangspunktet deres er uansett å skape rom for to yrkeskarrierer. Derfor er det rimelig å påstå at moderne norske familier bidrar til å opprettholde lavtlønnede kvinneyrker i likestillingens tegn. Det er vanskelig å tenke seg at norske middelklassefamilier er villige til, eller har mulighet til, å lønne hushjelpen på linje med andre arbeidstakere. For mange vil det nok være et spørsmål om kona kan tjene mer enn hva det koster å ha hjelp i huset.

I verste fall bidrar norske likestilte kvinner og menn med sin etterspørsel etter å få utført det nødvendige husarbeidet av andre, til å gjenopprette løsarbeidersamfunnet. Hushjelpen er sjelden norsk. Foreløpig fyller utenlandske kvinner, som ofte har egne barn på den andre siden av kloden, størstedelen av dette arbeidskraftsbehovet. De jobber ofte på turistvisum og har ingen

rettigheter som arbeidstakere. Au Pair-ordningen har utviklet seg til en ordinær hushjelpjobb uten at lønna har fulgt med. De kalles gjerne praktikanter. Mange familier nøyer seg med hjelp til renhold. Slike tjenester kan nå kjøpes gjennom etablerte firmaer. Hvor stor del seriøse firmaer med fast ansatte renholdere utgjør av dette markedet, vites ikke, men markedet vokser med tilbydere av alle slag.

Andre velger redusert arbeidstid. 80-prosentstilling tilsvarer sekstimersdag eller 30 timers uke. Langt flere kvinner enn menn tar sekstimersdagen for egen regning.⁴⁸ Dette ser ut til å være vanligst i akademikerfamilier, der de voksne i stor grad finner selve arbeidet givende. Samtidig oppgir akademikere at 60 timers arbeidsuke ikke er uvanlig.⁴⁹ Det innebærer at redusert stilling slett ikke utgjør så korte arbeidsdager. Stor grad av fleksibilitet er antakelig medvirkende årsak til at de likevel får hverdagen til å gå rundt med barn og to krevende jobber – uten hjelp i huset. Noen kvinner velger rett og slett husmortilværelsen. Med dagens boligpriser er det ikke et alternativ for veldig mange, men jeg mistenker at de er flere enn det sosiolog ved Høyskolen i Oslo og Akershus, Helene Aarseths forskning tilsier. Hun har forsket på finanselitens familiekultur og -mønstre og finner at hjemmeverende mødre ser ut til å være normen.⁵⁰

De økonomiske og sosiale forskjellene springer en i øynene. Men det er ikke økonomien alene som bestemmer hvordan familien innretter seg, eller *ønsker* å innrette seg. Kari Stefansen viser at arbeiderklassefamilier ofte ønsker å vente lenger med å sende barna i barnehage enn middelklassen.⁵¹

Det brutaliserte arbeidslivet

Det finansfruede og arbeiderkonene har felles, er at de begrunner sine preferanser med ønsket om å skjerme barna mot en røff verden de senere skal klare seg best mulig i.⁵² Den virkeligheten handler blant annet om en konkurransepreget hverdag for både barn og voksne. Det har skapt et arbeidsliv som på ulikt vis for ulike sosiale grupper krever mye av de fleste og gjør yrkeslivet usikkert for svært mange.⁵³ Krav til økt effektivitet, stadige omstillinger, nedlegginger, utflagginger og omstruktureringer møter de fleste arbeidstakere. I tillegg møtes mange med forventninger og økende krav til individuelle karriereløp.

Man kan vanskelig se bort fra sammenhengen mellom tidsklemma og det brutaliserte arbeidslivet. Mange finner det stadig mer krevende å kombinere foreldrerollene med full jobb. Også omsorgen for barna er mer tidkrevende enn før. Mens barn tidligere passet seg selv store deler av fritiden, skal de nå kjøres eller følges til organiserte aktiviteter som foreldrene også må være med på å organisere. I tillegg krever skolen mer aktiv oppfølging fra foreldrene. Tida strekker ikke til. Likevel er flertallet av de norske småbarnsforeldrene i full, eller tilnærmet full, jobb. Stadig færre kvinner ser på seg selv som husmødre.⁵⁴ Men er det selvvalgt? Det forventes at også småbarns-

mødrene er yrkesaktive. Mange forventer det nok også selv. I realiteten er de fleste nødt til å ha to inntekter for å ha en noenlunde alminnelig levestandard. Da blir tidsklemma et vanskelig problem å løse, dersom det ikke kan gjøres noe med arbeidsforholdene. I den situasjonen kan kvinner lett føle seg temmelig ufrie, slik Linn Stalsberg viser.

Den individualiserte likestillingen

«Likestilling er blitt et moralsk spørsmål og individuelt ansvar» sier Helene Aarseth.⁵⁵ Lykkens smed er feminisert. Men hvor finnes lykken? Aarseth skriver videre: «Her er det lett å gå i fellen: Å jobbe deltid er galt, men det er også galt å jobbe for mye. Ikke følge opp barnas hverdag er galt, men det er også galt å gå fra jobben klokken fire for å hente barn...»⁵⁶ Resultatet kan bli slik Katrine Sele beskriver den mislykkede feministen i *Syn og Segn*: «Ho stryk skjortene til mannen sin. Ho ryddar langt meir enn ho vil innrømme. Alt saman i skjul: ingen må få vite det.»⁵⁷ Lever vi under et sosialt press om å leve opp til umulige idealer? Er den høyt skattede valgfriheten i den vestlige verden for de fleste en illusjon? Enhver kritikk av egen livssituasjon kan pareres med «du har valgt det selv». De større perspektivene forsvinner.

Flere eksempler kunne vært nevnt. Ofte rettes kritikken mot feminismen, det være seg dagens likestillingspolitikk eller 70-tallsfeministenes prosjekt. Men det er de strukturelle endringene i samfunnet og den økonomiske politikken som undergraver det likestillingsprosjektet som familien med to likestilte forsørgere kunne være.

Hvem kan klandres?

Nancy Frasers påstand er altså at venstreradikale feminister må bære sin del av ansvaret for utviklingen. Det er neppe konstruktivt å fordele skyld, men det er vanskelig å avvise tanken helt. Venstreradikale feminister etter cirka 1980 har for det meste fokusert på vold, kropp og sex og de har sjeldent evnet å stå opp mot nyliberale reformer som alltid er sentrert rundt økonomi med sikte på å kommersialisere mest mulig av alle livets forhold. Kamp for isolerte rettigheter og enkeltsaker har som regel trumfet systemkritikken.⁵⁸

Fraser peker konkret på tre feministiske «bidrag til nyliberalismen».⁵⁹ Først kritikken av forsørgerlønnen, eller «family-wage». Kravet om likelønn er tett forbundet med kritikk av den tradisjonelle familiemodellen, med utearbeidende mann og hjemmearbeidende kone. Denne kritikken mener Fraser legitimerer en kapitalisme som hviler tungt på kvinners lønnete arbeid, særlig i lavlønnsyrker. Med feministenes velsignelse er toforsørgerfamilien blitt norm, og familien avhengig av to inntekter. Altså har reallønna sunket.

For det andre krevde feministene rettmessig at politikken skulle utvides til også å gjelde ikke-økonomiske forhold, som for eksempel vold i hjemmet. Resultatet ble ikke en utvidelse av feministenes politiske agenda til å omfatte

både kultur og økonomi, men en ensidig fokusering på kjønnsidentitet, hevder hun. Det er helt i samsvar med liberalismens tradisjonelle fokusering på individet og tjener dagens nyliberalisme godt å få oppmerksomheten vekk fra økonomi og sosial ulikhet.

Det tredje bidraget var ifølge Fraser kritikken av velferdsstatens paternalisme, som snart smeltet sammen med nyliberalistenes krig mot formynderstat, som i neste omgang legitimerte kyniske omfavnelser av sivile organisasjoner som alternativ til statlige og lovregulerte forhold og rettigheter. Fraser nevner mikrokredittprogrammene som et eksempel. De ble presentert som et feministisk alternativ nedenfra for å bekjempe fattigdom samtidig med at statene gikk bort fra makrostrukturelle grep for å bekjempe fattigdom. Prosjektet, som fikk Nobels fredspris, fremmer et marked som erstatter statens ansvar.

Mye kan sies om disse eksemplene. Særlig det første, om likelønn contra forsørgerlønn, er vanskelig å forholde seg til. Kunne det vært gjort annerledes? Det berører familiestrukturer så vel som næringsliv og sosiale ytelser. Kan kvinners økonomiske uavhengighet oppnås på andre måter enn yrkesdeltakelse? Er det rettferdig at barnløse par skal tjene to «forsørgerlønner», men barnefamiliene må klare seg med én? Slike spørsmål balet man med allerede på 1930-tallet.⁶⁰

Om Frasers eksempler ikke oppleves som helt liketil eller relevante, må vi like fullt drøfte seriøst om venstreradikale feminister bidrar, eller har bidratt, til å styrke den nyliberale turbokapitalismen.⁶¹ La oss vende blikket hjemover. Kampen om pensjonsreformen rundt 2005, framstår som et grelt eksempel. Folketrygdens pensjonsordning av 1967 var ytelsesbasert, i motsetning til innskuddsbasert, omfordelende og finansiert via statens løpende skatteinntekter. Ambisjonen var å sikre alle en verdig alderdom, også de som hadde hatt lav eller ingen inntekt gjennom livet. Det innebar at både hjemmeværende husmødre og kvinner med lav deltid fikk pensjon og ble minstepensjonister.

Det var tidlig klart at pensjonsreformen på 2000-tallet skulle bygges opp rundt forsikringsprinsipper, helt i tråd med tidlige tiders liberale sosialpolitikk.⁶² Individuell premieinnbetaling basert på inntekten, betyr at kvinner, som gjennomsnittlig har betydelig lavere lønn enn menn, kommer dårlig ut sammenliknet med mennene. Levealderjustering gir også kvinner lavere pensjon enn menn, siden kvinner i gjennomsnitt lever lenger. Feminister på venstresiden, som Henriette Westhrin og Charlotte Koren, var lite opptatt av systemskiftet.⁶³ I stedet la de vekt på at reformen ville avskaffe den såkalte minstepensjonsfella, som særlig rammet deltidsarbeidende kvinner. Folkestrygdens omfordelende pensjonssystem innebar at først et visst antall år med fulltidsarbeid eller høy deltidsbrøk, ga pensjonsrettigheter ut over minstepensjon. Mange kvinner fant det høyst urettferdig. Et slikt feministfokus, som fikk oppmerksomhet i mediene, gjorde det vanskelig for andre venstre-

radikale feminister å samle en bred front mot reformens hovedinnretning.⁶⁴ Kvinnefronten fattet et systemkritisk vedtak om pensjonsreformen først på landsmøtet i 2005. Det var i seneste laget.⁶⁵

Kvinneorganisasjonene protesterte ikke tydelig mot deregulering av boligmarkedet, noe som fikk boligprisene til å skyte i været – den viktigste grunnen til at to inntekter i dag er nødvendig for å forsørge en familie. Eller mot innføring av bestiller-utfører-modellen i helsevesenet, som får kronene til å rulle over kontorpulter uten at kvaliteten på tjenestene blir bedre. Eller mot adgang til å etablere kommersielle privatskoler og barnehager, som får oss til betale for at våre barn skal få det beste «tilbudet» på bekostning av andres tilgang til det samme «tilbudet». De fleste nyliberale reformer rammer kvinner mer enn menn fordi et individbasert konkurransesamfunn alltid er til fordel for de som har mest fra før. Noen kvinner og kvinneorganisasjoner har tidvis forsøkt å gjøre oppmerksom på det, men en samlet kvinnelig front mot den økonomiske utviklingen eller nedbygging av velferdsstaten, har vi ikke sett. I all hovedsak er det bare kutt direkte rettet mot kvinner, som generer protester fra kvinneorganisasjonene.⁶⁶

Men hvilken effekt ville en kvinnepolitisk protestbevegelse mot nyliberalismen hatt? Kunne det svekket all feminisme, uten å få særlig gjennomslag for en annen økonomisk utvikling? Det blir kontrafaktiske hypoteser og temmelig spekulativt, men jeg vil ikke se bort fra at det *kunne* blitt resultatet. Eller ville de venstreradikale kvinnene framstått som antifeministiske, mens mer og mindre «upolitiske» kvinneorganisasjoner hadde videreført kampen for reformer av den typen vi har sett? Er det overhodet mulig å tenke seg at venstreradikale feminister skulle kunne løfte kampen mot nyliberalismen nærmest alene i en tid da så mange andre sviktet? Store deler av venstresiden støttet nyliberale reformer – de kalte det «modernisering». De som prøvde å rope opp i SV, ble kalt museumsvoktere (noe *Vardøgers* lesere sikkert husker). Arbeiderpartiets glideflukt mot høyre gjorde også noe med det politiske klimaet.

La oss likevel erkjenne at den venstreradikale kvinnebevegelsen har forsømt kritikken av kapitalismen og glemt visjonene om et annet samfunn. Hvis vi også legger til grunn at alt har sin tid, at det er både klokt og legitimt å tilpasse den politiske agendaen etter situasjonen, er det rimelig å etterlyse det tidspunktet da sex, vold og kropp burde veket for kamp mot nyliberalismen. Rundt år 2000 fikk feminisme en ny oppblomstring, båret frem av en generasjon som vokste opp i den tro at kvinner og menn hadde samme muligheter, men som oppdaget at det nok ikke var helt slik likevel. Kunne den såkalte Fittstim-generasjonen blitt mer politisk bevisst og aktivisert? På tampen av årtusenet var det i alle fall blitt tydelig at samfunnet var i dramatisk endring på en måte som ville endre grunnlaget for all kvinnekamp. Om ikke før burde venstreradikale feminister endret fokus da.

Oppsummering: En feministisk agenda for venstresiden

Dagens virkelighet preges i denne sammenheng av to forhold. For det første: Vi er kommet langt på veien mot likestilling mellom kjønnene, hva enten vi sammenlikner oss med vår egen fortid eller med andre land. I så måte har vi ikke bare en offensiv kamp å kjempe, men også noe å forsvare. For det andre: Vi er dessverre også kommet langt på veien mot oppløsning av velferdsstaten. Det vil få store konsekvenser for likestillingspolitikken og velferdsordninger som sikter mot utjamning mellom kjønnene. De økende økonomiske og sosiale forskjellene i samfunnet vil også få konsekvenser for kvinneorganisasjonene og viljen til å kjempe for likestilling.

Det historiske tilbakeblikket ovenfor viste at velferd har hatt første prioritert. Den tidlige arbeiderkvinnebevegelsen spilte ikke på lag med de borgerlige kvinnesakskvinnene. Likestilling mellom kjønnene ble først relevant og interessant når et visst materielt nivå var nådd. Slik vil det nok også være i fremtiden. Kvinnesak er et velstandsfenomen, kan man si.

Årsaken til vår relativt vellykkede likestillingspolitikk er å finne i velferdsstaten, som er tuftet på klassekompromissets grunn. Men for sosialister og kommunister er klassekompromisset utilstrekkelig. Målet er et annet samfunn. Men sett fra et rent kvinnepolitisk ståsted, kan klassekompromisset og velferdsstaten være godt nok. Men systemet har vist seg skjørt. Kampen mot kapitalkreftene må føres kontinuerlig. Skal kvinner og menn i fremtiden ha samme muligheter og likeverd, er utjamning av levekår og en sosialdemokratisk velferdsstat svaret. Et slikt mål bør kunne samle bredt blant norske kvinner. Venstreradikale feminister må føre an i forsvaret av klassekompromisset uten nødvendigvis å sette opp krav om andre mål for et framtidig samfunn som en betingelse for dette. Partier og andre organisasjoner må forsvare den sosialdemokratiske orden og det kompromisset som det i utgangspunktet er.

NOTER

- 1) Fraser er professor II ved Senter for tverrfaglig kjønnsforskning, UiO
- 2) Nancy Fraser, «How feminism became capitalism's handmaiden – and how to reclaim it» *The Guardian*, 14. okt 2013. (lest på nett)
- 3) Ida Irene Bergstrøm, «Mener feminismen spiller på lag med nyliberalismen» i *kilden.forskningraadet.no*, 1. juni 2015
- 4) Linn Stalsberg, *Er jeg fri nå? Tidsklemte damer i verdens beste land*, Aschehoug, Oslo 2013, s. 90
- 5) Til den venstreradikale kvinnebevegelsen regner jeg både organisasjoner som Kvinnefronten og Ottar og 8. marskomiteer, men også kvinner og kvinneutvalg i f.eks Rødt, SV og IS
- 6) Her siktes først og fremst til Norsk kvinnesaksforening.
- 7) Med feminisme forstås her alle former for kvinnekamp.

- 8) I kvinnepolitikken regner en gjerne med feministiske bølger, hvorav 1970-tallet gjerne regnes som den andre bølgen, slik også Fraser gjør (Fraser, «How feminism became capitalism's handmaiden – and how to reclaim it», op.cit.) Om andre bølger og bølgetopper, se f eks Anne-Hilde Nagel, «Politiseringen av kjønn – et historisk perspektiv» i Nina C. Raaum (red.), *Kjønn og politikk*, TANO Aschehoug, Oslo 1995, s
- 9) Nagel, «Politiseringen av kjønn – et historisk perspektiv», op.cit., s.42
- 10) Særlig Zetkin fremholdt det .
- 11) Arbeiderkvinnene = arbeiderbevegelsens kvinner så vel som kvinner i arbeiderklassen
- 12) Kvinnesakskvinnene = borgerlige kvinnesakskvinner fortrinnsvis i Norsk Kvinnesaksforening
- 13) Arbeiderdemokratene gikk i 1900 til valg som eget parti, men mistet velgerne til Arbeiderpartiet allerede valget etter. Jostein Nerbøvik, *Norsk historie 1870-1905*, Det norske samlaget,Oslo 1973, s. 186.
- 14) Bodil Stenseth, *Ekteseng og bordell. Om 1790-årenes seksualopplysning*, Aschehoug, Oslo 1997
- 15) Gro Hageman, «De stummes leir? 1800-1900» i Ida Blom og Sølvi Sogner (red.), *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Cappelen Akademisk forlag, Oslo 2006, s. 173
- 16) Se Elias Bredsdorff, *Den store nordiske krig om seksualmoralen. En dokumentarisk fremstilling af sedelighedsdebatten i nordisk litteratur i 1880'erne*, Gyldendal norsk forlag, Oslo 1973, eller Nils Johan Ringdal, *Verdens vanskeligste yrke: de prostituertes verdenshistorie*, Cappelen, Oslo 1997
- 17) Edv. Bull, *Arbeidervern gjennom 60 år*, Tiden, Oslo 1953, s.121
- 18) Hagemann, op.cit., s, 210
- 19) Bevegelsen – eller bevegelsene - rommet både anarkister, sosialister og kommunister og en god del udefinerbare systemkritikere..
- 20) Elisabeth Lønnå, *Stolthet og kvinnekamp*, Gyldendal norsk forlag, Oslo 1996, s 247
- 21) Se Berit Ås, *Kvinner i alle land. Håndbok i frigjøring*, Aschehoug, Oslo 2008,, s. 23
- 22) Se Cathrine Holst, «Egalias døtre». Det er vanskelig å se at hun viderefører de politiske holdningene som dominerte 70-tallsfeminismen.
- 23) Nancy Fraser, «Feminisms two Legacies: A tale of Ambivalence», i: *South Atlantic Quarterly*, Vol.114(4) 2015, p.699
- 24) Frasers begreper er ikke direkte oversatt her, men dels forklart, dels relatert til den norske kvinnebevegelsens historie
- 25) Den statsorganiserte kapitalismen var en mer utviklet blandingsøkonomi i Norden og omtales i det følgende som den sosialdemokratiske orden, i motsetning til sosialdemokrati som ideologi, parti og bevegelse.
- 26) Nagel, op.cit., s.42-43
- 27) (nettversjon mai 2012)
- 28) Ordlista i Torld Skard, *Halve jorden. Innføring i kvinnepolitikk*, Sosialistisk opplysningsforbund, Oslo 1977
- 29) I *Feminisjon* tilskrives det den svenske feministen Nina Björk

- 30) PaxLex Kvinnefrigjøring
- 31) Stalsberg, op.cit.
- 32) Begrepet viser i sær til kvoteringsregler
- 33) Arnlaug Leira, «Fra statsfeminisme til statsfamilisme? Om mor, far, stat og marked i 1990-åra» i: Berit Brandt og Kari Moxnes, *Familie for tiden*, Tano Aschehoug, Oslo 1996, s .212. Hun referer ulike definisjoner og bruk av begrepet.
- 34) Anne-Lise Seip, *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*, Gyldendal norsk, Fakkell, Oslo 1984. Mellomkrigsårene kan ses på som brytningstid.
- 35) Inger Elisabeth Haavet, «Milk, mothers and marriage» i: N.F. Christansen, *The Nordic Model of Welfare*, Tuskulanum, København 2006, s. 198f
- 36) Med virkning fra 1. juli 2015 er arbeidsmiljøloven «myket opp». 70-årsgrensen for oppsigelsesvern er hevet til 72 år, adgangen til søndagsarbeid og «frivillig» overtid utvidet, og lengre arbeidsdager tillates mot fri på andre tidspunkter. Dessuten er retten til kollektive søksmål fjernet, samt sentrale fagforeningers «vetoret» for alternative turnuser fjernet. (Kilde: Stortinget.no)
- 37) Se Kristin Engh Førde, «Drømmer om velferdsstaten», Kilden Informasjonssenter for kjønnsforskning, forskning.no, 2012, skrevet i forbindelse med lansering av boka Elisabeth Addis (et al), *Gender and Well-being. The role of Institutions*, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) eller Diane Perrons artikkel med samme tittel i *Feminist Economics*, 11/20/2014, pp.1-4
- 39) Norsk utgave: Richard Wilkinson og Kate Pickett, *Ulikhetens pris. Hvorfor likere fordeling er bedre for alle*, Res Publica, Oslo 2011.
- 40) Fraser, op.cit
- 41) Fraser, «Feminisms two Legacies: A tale of Ambivalence», s. 708
- 42) Naomi Klein, *Sjokkdoktrinen*, Oktober forlag, Oslo 2007.
- 43) Stalsberg, op.cit., s. 264
- 44) Boltanski, Luc ; Chiapello, Eve, *The New Spirit of Capitalism* (Verso, London 2007)
- 45) Utgitt av Oslo SV 8. mars 2002. Lå i mange år på SVs nettsider, men er nå vanskelig å få tak i.
- 46) Stalsberg, op.cit., 2013, s. 8
- 47) SSB skiller ikke mellom familier med og uten hushjelp.
- 48) SSB, AKU (2015?): 42 menn mot 123 kvinner pr 1000, jobber 30-36 timer pr uke. Tabell 09302,
<https://www.ssb.no/statistikkbanken/SelectVarVal/Define.asp?MainTable=SysseArbtid11&KortNavnWeb=aku&PLanguage=0&checked=true>
- 49) Heidi Elisabeth Sandnes, «Hjemneværende elitemødre produserer samfunnets vinnere», Kilde forskningsrådet.no, 4. sept 2014. Intervju med Helene Aarseth.
- 50) Helene Aarseth, «Finanskapitalismens kjønnsromantikk: Næringslivselitens kjønnskomentære familiekultur», *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 3-2014
- 51) Heidi Elisabeth Sandnes, op.cit. Aarseth viser til Kari Stefansens forskning
- 52) Ibid

- 53) Se Wahl, *Velferdsstatens vekst - og fall!?*, kap 6, eller Linn Stalsberg, op.cit, kap «Brutalisering av arbeidslivet?», s116-120
- 54) Hilde Danielsen, *Husmorhistorier. Norske husmødre om menn, barn og arbeid*, Spartacus, Oslo 2002, s.
- 55) Helene Aarseth, «Kjønnsdelte drømmer må tas alvorlig», kronikk i *Aftenposten* 19.sept 2014
- 56) Ibid
- 57) Katrine Sele, «Den mislykka feministen», *Syn og Segn*, 4-2015
- 58) F.eks motstand mot innføring av gebyr på fastsettelse av barnebidragets størrelse rundt 2001
- 59) Fraser, «How feminism became ... ».
- 60) Les bl. a. om Margarete Bonnevie (1884-1970) som i en offentlig utredning om barnetrygd forslø et lønnsystem som innebar at barneforeldre skulle få et lønns-tilskudd pr barn i: Elisabeth Lønnå, *Stolthet og Kvinnekamp. Norsk Kvinnesaksforenings historie fra 1913*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1996, s 99ff. Morslønn ble også diskutert.
- 61) Valg av term kan diskuteres. Linn Herning har tatt til orde for at termen nyliberalisme er misvisende, da det kun er resirkulering av gamle ideer.
- 62) Foreløpig rapport fra Pensjonskommissjonen NOU 2004. Ved å plassere innskuddene i den globale spekulasjonsøkonomien, sa politikerne fra seg den demokratiske kontrollen med folkets sparepenger. Vel så viktig ut fra et likestillingssynspunkt er bruddet med velferdsstatens omfordelingspolitikk.
- 63) Westhrin var SVs representant i Pensjonskommissjonen. Koren er sosialøkonom og har blant annet skrevet *Kvinnenes rolle i norsk økonomi*, (Universitetsforlaget, Oslo 2012)
- 64) Systemkritisk motstand ble fremmet gjennom den årlige, landsomfattende konferansen for kvinner i fagbevegelsen og venstreradikale kvinneorganisasjoner, Kvinner på tvers, ledet av Siri Jensen.
- 65) Kvinnefrontens arkiv fra 2001 befinner seg på deres kontor og later til å være ufullstendige. Landsmøtet i 2003 hadde seminar som saken. En gjennomgang av Kvinnefrontens blad *Kvinnejournalen 1/2000-2/2004* innholder kun to artikler om emnet, i -03 og -04, begge skrevet av Siri Jensen. *Fett*, som overtok etter *Kvinnejournalen* i 2004, ser ikke ut til å ha pensjonsstoff fram mot 2005. Saken ser ikke ut til å ha vært høyt prioritert i Kvinnefronten.
- 66) F. eks. da overgangsstøtten for enslige foreldre ble redusert fra 10 til 3 år